

Слободан Ж. Цветановић

УДК 338.1; 330.34

Универзитет у Нишу  
Економски факултет  
Ниш

Прегледни научни рад

Данијела З. Деспотовић

Универзитет у Крагујевцу  
Економски факултет  
Крагујевац

### ТРАДИЦИОНАЛНЕ И САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ ПРИВРЕДНОГ РАСТА И РАЗВОЈА<sup>3</sup>

*Сажетак:* Теорије привредног раста и развоја обухватају истраживања најразличитијих аспеката економског напредовања земаља, смисао континуираних трансформација привредне структуре и вођење економске политике која максимално погодује развојном процесу. У раду се значајније теорије привредног развоја разврставају на традиционалне и савремене. У оквиру традиционалних анализирају се: теорије линеарних фаза развоја и теорије које третирају раст као развој, теорије структурних промена, теорије међународне зависности и теорије неокласичне контрареволуције (тржишни фундаментализам). Савремене теорије привредног развоја акцентирају значај знања, иновација и посебно људског капитала. У истраживању се апострофирају њихове суштинске претпоставке и сагледавају кључне поруке које оне шаљу креаторима економских политика.

*Кључне речи:* привредни раст, привредни развој, теорија привредног раста и развоја, традиционалне теорије привредног развоја, савремене теорије привредног развоја.

---

<sup>3</sup> Саопштење са скупа *Традиција, модернизација и идентитети VIII: Анализа резултата истраживања у области традиције и модернизације идентитета на Балкану* (8. и 9. јун 2017, Филозофски факултет у Нишу). Рад настао у оквиру пројекта: 179074 „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

## 1. Уводне напомене

Привредни раст је у правом смислу дугорочан феномен. Подразумева трајно повећање производње роба и услуга потребних за задовољење растућих потреба људи. Због свог дугорочног карактера, треба стално имати у виду чињеницу, да релативно мале промене у просечним стопама раста у дугом временском интервалу за резултат имају велике разлике у достигнутим нивоима привредне развијености земаља. Да би илустрировали важност, на први поглед, малих разлика у просечним стопама привредног раста између земаља у дугом року, економисти често користе тзв. „правило 70“. Најкраће, ово правило говори да се време дуплирања вредности неке величине добија када се број 70 подели са просечном стопом раста (Цветановић 1997).

Показатељ привредног раста говори о економском напредовању, стагнацији или чак економском назадовању земаља у случају да се ради о негативним стопама раста (најчешће услед кризних премећаја, а могуће и ратних сукоба). У том смислу, дугорочно гледајући, привредни раст представља најважнији фактор економског успеха земаља (Самјуелсон и Нордхаус 2009).

Привредни развој је неупоредиво обухватнија категорија у односу на привредни раст. Поред садржаја привредног раста у смислу повећања вредности производње, категорија привредног развоја обухвата огроман број квалитативних промена, не само у области производње већ и далеко шире. Привредни развој се стога мора посматрати као вишедимензионални процес који укључује крупне промене друштвених структура, ставова људи, институција државе, као и убрзање привредног раста, смањење неједнакости и укидање сиромаштва. Развој, у својој суштини, мора представљати цели тај пакет промена којим се целокупан друштвени систем, прилагођен разним основним потребама и жељама појединаца и друштвених група унутар система, одмиче од услова живота који се сматрају незадовољавајућим, ка ситуацији или условима живота који се сматрају материјално и духовно бољим (Маџар 2002). Другим речима, категорија привредног развоја, поред раста производње обухвата бројне друге промене у привреди и друштву.

Свака земља настоји да што брже расте у економском смислу. Јер, увећање производње роба и услуга је кључни атрибут феномена развоја. Међутим, и поред тога што испред речи *развој* стоји атрибут привредни, морамо имати у виду да се ипак не ради искључиво о економском феномену. Наиме, евидентно да је реч о мултидимензионалној категорији која претпоставља корените промене у целокупном друштвеном систему.

Компетентна теорија привредног развоја подразумева употребу дескриптивних и квантитативних метода економске анализе. Она, у том смислу, мора пружити прихватљиве одговоре на фундаментална питања, у вези императива повећања вредности производње у дугом року. Разумљиво, овде се ради о великом броју питања повезаних са проблемом алокативне ефикасности која имају наглашену друштвену, политичку и институционалну димензију.

Ма колико се, на први поглед, чини да је задатак теорија привредног развоја у основи једноставан, чињеница је да се економски истраживачи умногоме разилазе у истраживању феномена привредног развоја. Ово разилажење се нарочито догодило у времену након Другог светског рата. У том смислу могуће је закључити да опште обележје бројних теорија привредног развоја представља наглашена парцијалност истраживања најзначајнијег макроекономског феномена. Ово посебно долази до изражаја у описивању кључних разлога недовољне развијености појединих земаља (Драгутиновић, Филиповић и Цветановић 2014).

Теоријска објашњења привредног развоја подразумевају примену истраживачких метода којима се задире не само у економске, већ и у бројне политичке, демографске, етичке, еколошке димензије економског и, шире, друштвеног развоја. Првенствено због те чињенице, теорије привредног развоја могу бити врло непрецизне по форми, а понекад и изражено екстензивног карактера. Ово и поред тога што дескриптивни метод у истраживању појединих економских феномена може у значајном степену заменити аналитичку прецизност. У сваком случају, логичка доследност у квалификацији одређених појава у развојној економији има изузетно важну улогу и значај.

Компетентна теорија привредног развоја треба да постави чврсте темеље економској политици. Штавише, теорија мора сугерисати основне правце конкретизације мера економске политике и, што је још важније, она мора прецизно дефинисати начине њеног остваривања. Овако схваћен предмет теорије привредног развоја може се протумачити и као њено настојање да утврди услове који погодују остварењу високе стопе привредног раста у дугом периоду. Зато теоретичари привредног развоја у својим истраживањима користе далеко шири и разноврснији аналитички инструментариј у поређењу са истраживачима који се занимају искључиво за проблеме привредног раста (Цветановић и Младеновић 2014).

## 2. Значајније теорије привредног развоја

Постоји огроман број теоријских приступа сагледавању привредног развоја. Њих је такође могуће разврстати у већи број група служећи се притом различитим критеријумима разврставања.

Тодаро и Смит све теорије привредног развоја деле у две велике групе: традиционалне теорије привредног развоја и савремене (нове) или ендogene теорије привредног развоја (Todaro & Smith 2014: 110). У групу традиционалних теорија привредног развоја треба убројити: теорије линеарних фаза развоја и теорије које третирају раст као развој, теорије структурних промена, теорије међународне зависности и теорије неокласичне контрареволуције.

У наставку рада, служећи се овом поделом теорија привредног развоја дајемо њихов приказ, настојећи да истакнемо њихове суштинске претпоставке, логику и, посебно, поруке које оне шаљу креаторима политика развоја. Притом смо осврт на кључне елементе економске анализе које у својим радовима користе поједини представници различитих теорија привредног развоја свели на најмању могућу меру.

## 3. Традиционалне теорије привредног развоја

### 3.1. *Раст као развој и теорије линеарних фаза*

Овај приступ се јавља у годинама након Другог светског рата. Може се слободно рећи да је у раним 1960-им представљао доминантан начин размишљања економиста о начину покретања привредног развоја. Представници овог приступа у истраживању привредног развоја се најчешће служе категоријама домаће штедње, инвестиција, стране штедње (било у облику страних директних инвестиција, позајмљених средстава у виду кредита и томе слично). Репрезентативни приступ у оквиру ове групације теорија привредног развоја представља теорија фаза раста Волта Ростова (Rostow 1960).

Ово учење настало је између педесетих и раних шездесетих година двадесетог века. Његова основна карактеристика је да на привредни развој гледа као на серију повезаних линеарних етапа развоја, кроз које земље пролазе у свом економском напредовању ка модерној привреди и друштву (Rostow 1960). Теорија етапа развоја има своје корене у учењима Фридриха Листа и осталих представника немачке историјске школе. Штавише, неки економисти су мишљења да се носеће идеје овог правца могу наћи у радовима Адама Смита и Франсоа Тиргоа (Вујачић 2015). Није спорно да је творац ове теорије Волт Ростов био под снажним утицајем

економиста заступника еволуционистичког приступа. Ипак, по свему судећи, далеко највећи уплив на њен настанак извршио је Маркс својом дистинкцијом друштвено-економских формација и анализом преласка земље из једног у друго друштвено уређење (Вујачић 2015).

*Пет етапа* које Ростов анализира у развоју модерних друштава су: традиционално друштво, прелазно друштво, етапа узлета, етапа кретања ка зрелости и етапа масовне потрошње.

У *традиционалној етапи* била су све друштва предњутновске и постњутновске фазе развоја. Штавише, и данас се налазе у овој фази развоја друштва са нетакнутом природом и непокрена новим способностима људи да управљају окружењем тако да максимизирају властите користи.

*Етапа узлета (припреме услова за узлет)* се догађа у различитим временским периодима за различите земље. У њој се прихватају нове идеје, нове производне технологије и нови начини организације и управљања производњом. Илустрације ради, Британија је ове услове створила на почетку 18. века, Сједињене Америчке Државе половином 19. века, Мексико након 1940. године, Јапан у другој половини овог века, итд. .

Кључна етапа развоја је *фаза узлета*. У оквиру ње у релативно кратком раздобљу времена, производне инвестиције премашују 10% националног дохотка, формирају се сектори производње које одликује пропульзивно дејство на остале области производње. Експанзија водећих сектора повлачи за собом развој и осталих, мање динамичких делова привреде. Сликвито, фаза узлета се пореди са авионом који је спреман да не сметано лети тек након достизања критичне висине. У овој етапи развоја почињу да доминирају идеје друштвене и политичке модернизације.

У *етапи зрелог друштва* раст производње надмашује раст становништва. Удео штедње и инвестиција у бруто домаћем производу достиже износ између 10 и 20%. Долази до снажне трансформације структуре привреде у смислу супституције технолошки застарелих производних процеса новим и савременијим производним поступцима.

*Етапа масовне потрошње* је период у развоју у коме је производња достигла пуни зенит и када се питање избора и ширења потрошње намеће својом актуелношћу.

Тодаро и Смит истичу да за Ростова ове фазе нису само дескриптивне и као такве не представљају само уопштавање одређених трендова у развоју модерних друштава. Напротив, оне поседују интерну логику и континуитет (Todaro & Smith 2014: 110).

Методи развоја установљени у теорији етапа раста, међутим, нису увек били успешни. Напротив. Очигледно да су штедња и инвестиције потребан, али не и довољан, услов за привредни раст и развој. Наиме, Маршалов план је био успешан за европске земље, зато што су оне при-

мајући помоћ, поседовале потребне структурне и институционалне услове (на пример, развијено тржиште капитала, развијену транспортну инфраструктуру, добро обучену и образовану радну снагу, мотивацију за успех, ефикасан државни менаџмент) да преобрате ефикасно инвестиције у више нивое производње. Модел Ростова имплицитно претпоставља постојање ових услова и у земљама у развоју. У реалном животу, међутим, овим земљама су недостајали фактори попут компетентног менаџмента, добро обучене радне снаге и читав низ других развојних фактора, што је за последицу имало непотврђивање ставова ове теорије привредног развоја у пракси многих земаља (Todaro & Smith 2014: 110).

Критике етапа раста Волта Ростова су најпре дошле од стране емпиријских истраживања Александра Гершенкрона (Gerschenkron 1963; Rosovsky & Gerschenkron 1966) и Сајмона Кузњеца (Kuznets 1955; Kuznets & Murphy 1966). Истраживања Гершенкрона су одбацила тезу Волта Ростова о постојању линеарних етапа развоја јер су резултати емпиријских анализа овог истраживача показали, да земље које касније започињу са растом могу захваљујући трансферу технологије, знања и капитала, остварити израженију просечну стопу привредног раста у односу на земљу која је раније отпочела са растом и у догледно време сустигнути привредно напредне земље у нивоу развијености.

Истраживања Сајмона Кузњеца, на примеру групе од 13 развијених земаља, почев од 1800. до 1950. године (Kuznets, 1961) такође су оспорила логику модела линеарних етапа привредног раста Волта Ростова. Конкретно, Кузњец је показао да су се анализирани привреде, у току периода од 150 година, развијале потпуно различито од логике етапа раста.

Постоје и бројне критике модела етапа привредног раста са аспекта методолошке конзистентности. То се најпре односи на чињеницу да модел не препознаје кључне променљиве које имају детерминирајућу улогу. „Сви проблеми који се јављају у вези уклапања историјске материје у теорију етапа налазе своје решење у уопштеним одговорима и увођењу додатних варијабли. Теорија се, у основи, брани аргументом да све зависи од свега. Такву теорију је тешко оборити аргументима и она нам не може пружити одговоре на питања везана за објашњење конкретних историјских случајева привредног развоја, нити нам може понудити прави концептуални оквир за постављање таквих питања“ (Вујачић 2015: 27).

### *3.2. Теорије структурних промена*

За разлику од модела Волта Ростова и његовог учења о линеарним етапама развоја, теоретичари структурних промена су мишљења да величина штедње и инвестиција представљају неопходан, али ни издалека и довољан услов несметаног привредног развоја. Наиме, по мишљењу

представника овог приступа, поред штедње, неопходан је читав низ међусобно условљених промена у структури привреде како би се догодио прелаз из традиционалне у модерну привреду.

Теоретичари структурних промена апострофирају разлике у покретачком карактеру појединих сектора привреде у различитим периодима времена. Од великог је значаја и став представника теорије структурних промена да је привреда континуирано у стању веће или мање неравнотеже, услед чега је сврсисходно мешање државе у обликовање економских активности. Укратко, представници овог учења полазе од става да промене у структури привреде представљају важан фактор привредног раста. Промена привредне структуре је процес који се испољава унутар привредног ткива мањим или већим интензитетом саобразно темпу технолошких промена. Квалитет и интензитет прилагођавања суштински зависи од способности националних економија да напуштају производне активности са релативно ниском додатом вредношћу, а да развијају делатности са релативно високом додатом вредношћу (Todaro & Smith 2014: 115).

Теорија структурних промена објашњава механизам којим привредно недовољно развијене земље, мењајући структуру привреде, покрећу развој. По њима, кључни правац трансформације привредне структуре је прелаз са пољопривредне на индустријску производњу и сектор услуга. Најпознатији представник теорије структурних промена је Артур Левис.

У моделу Левиса, привредну структуру чине традиционални (пољопривредни) и модерни (индустријски) сектор. Први сектор карактерише вишак радне снаге и ниска производња по раднику, док је обележје другог сектора висока продуктивност. Претпоставља се могућност једноставног преласка вишка радне снаге из пољопривредног у индустријски сектор. Овај трансфер је могућ готово без смањења производње у сектору пољопривреде. Модел акцентира важност трансфера радне снаге из једног у други сектор и раст производње у сектору индустрије. Експанзија производње у индустријском сектору подразумева раст тражње за радном снагом. Динамика трансфера запослености из пољопривредног у индустријски сектор, по Левису, одређена је величином инвестиционих улагања у сектору индустрије. Интензитет инвестиција у индустријском сектору је најизраженији у случају да власници капитала у целости реинвестирају своје профите (Цветановић 1997).

Претпоставља се да се овај процес самоодржавајућег раста и експанзије запослености у сектору индустрије наставља све док се сав вишак радне снаге у пољопривреди не премести у нови индустријски сектор. Након завршетка овог процеса, додатни радници могу бити повучени из пољопривредног сектора само по већим трошковима по основу изгубљене производње хране. Разлог за то је што је, након ових структу-

рних промена, гранични производ радне снаге у руралном сектору далеко изнад нуле.

Аналитичари истичу три слабе тачке Левисовог модела структурних промена. *Прво*, претпоставка креатора модела – да је интензитет трансфера радне снаге из пољопривреде у сектор индустрије сразмеран висини инвестиционих улагања у овај сектор – крајње је проблематична. Наиме, може се претпоставити реинвестирање нераспоређених профита у индустријским предузећима у радношtedне, односно капиталноинтензивне производне процесе, који не подразумевају ангажовање ниско квалификованих радника из пољопривредног сектора. *Друго*, врло је обрива претпоставка да у сваком тренутку постоје огромни вишкови радне снаге у пољопривредној производњи и, истовремено, стање пуне запослености у индустријском сектору. У прилог овој констатацији иду резултати великог броја истраживања по којима постоји незнатан вишак радне снаге у руралним областима. Истина, постоје сезонска и просторна одступања од овога, али се теоретичари привредног развоја слажу да је претпоставка о вишку радне снаге у урбаном сектору емпиријски валиднија од Левисове премисе о постојању континуираног вишка радне снаге у руралним областима. *Треће*, Левисово полазиште да конкурентно тржиште радне снаге индустријског сектора гарантује константно повећање реалних најамнина до момента исцрпљивања вишка радне снаге у аграрном сектору не одговара реалности (Todaro & Smith 2014: 144–145). Наиме, до осамдесетих година 20. века значајна карактеристика тржишта квалификоване радне снаге у скоро свим развијеним земљама била је тенденција да се зараде увећавају временом, не само у апсолутном већ и у релативном износу, у поређењу са просечним зарадама у пољопривреди. Ово, чак и у ситуацијама испољавања отворене незапослености модерног сектора и ниске или нулте маргиналне продуктивности у пољопривреди. Разлог је једноставан. Преговарачка моћ синдиката и пракса новог запошљавања у моћним транснационалним корпорацијама делују у правцу негирања испољавања било каквих конкурентних снага на тржиштима радне снаге модерног сектора у земљама у развоју.

Узимајући у обзир радно шtedни карактер технолошких промена, непостојање вишка радне снаге у аграрном сектору, као и тенденције раста зарада запослених у модерном сектору, чак и тамо где постоји значајна отворена незапосленост, Левисов двосекторски модел, премда изузетно вредан као рани концептуални опис процеса развоја секторских интеракција и структурних промена, захтева значајну модификацију у претпоставкама и анализи да би се уклопио у реалност већине земаља у развоју (Todaro & Smith 2014: 120). Ова теорија развоја минимизира значај дефицитног финансирања у условима неразвијености и преферира значај иностране шtedње у процесу стимулесања инвестиција. Управо та



констатација се нашла на удару многих аутора који су овај теоријски концепт окарактерисали као некомплетан, нејасан и крајње опасан за економску политику привредно мање развијених земаља.

Као и претходни Левисов модел, анализа модела развоја структурних промена ставља акценат на процес кроз који је економска, индустријска и институционална структура неразвијених привреда трансформирана током времена и указује на значај замене традиционалне пољопривреде новим индустријама као мотору привредног раста. Међутим, супротно од Левисовог модела и оригиналних етапа развоја, повећана штедња и инвестиције схваћени су код аналитичара “модела развоја” као неопходни, али не и довољни услови за привредни раст. Уз акумулацију капитала, потребан је сет физичких и људских међузависних промена у привредној структури земље за њен прелаз из традиционалног у модеран систем. Ове структурне промене обухватају све економске функције укључујући трансформацију производње и промене у структури тражње потрошача, међународну трговину и коришћење ресурса, као и промене у друштвено-економским факторима као што су урбанизација, раст и равнотеран распоред становништва једне земље (Todaro & Smith 2014: 122).

### *3.3. Теорије зависности*

Током осме деценије двадесетог века појавиле су се различита објашњења зависности привредно неразвијених од стране економски развијених земаља. Три главна правца у теоријском осмишљавању теорије зависности према Тодару и Смиту су: а) модел неоколонијалне зависности, б) модел погрешне парадигме и ц) теза дуалног развоја (Todaro & Smith 2014: 122–124).

Раст разлика у привредном развоју земаља *модел неоколонијалне зависности* везује за функционисање међународног капиталистичког система и својеврсну експлоатацију мање развијених од стране развијенијих капиталистичких привреда. При том је питање да ли је то зато што економски напредне земље смишљено експлоатишу мање развијене земље или је на неки начин резултат њиховог неодговорног понашања? Постојање богатих и сиромашних нација у међународном систему, којим доминира таква моћ неједнаких односа између центра (развијене земље) и периферије (земље у развоју) чини да многи покушаји убрзања дугорочне стопе привредног раста земаља у развоју, буду изузетно тешки, а понекад чак и немогући. Одређене групе унутар економски најразвијенијих земаља (земљопоседници, трговци, владини представници, предузетници, вође синдиката) чине мале елите владајуће класе које уживају у високим приходима и друштвеном статусу и великој формалној и неформалној политичкој моћи, а чији је интерес одржавање међународног капиталистичког система неједнакости у коме су они награђени.

Непосредно или посредно, ове групације служе и зависе од међународних моћних група са посебним интересима, укључујући водећа транснационална предузећа, агенције за билатералну и организације за мултилатералну помоћ, попут Међународне банке и Међународног монетарног фонда. Активности ових елита не ретко су у функцији заустављања реформи од којих користи могу имати широки слојеви становништва. Рецимо, неомарксистичко, неоколонијално објашњење феномена привредне неразвијености је карактеристика овог приступа.

Други, неупоредиво мање радикални приступ у поређењу са претходним се у литератури среће под називом *модел лажне парадигме*. У његовој основи налази се став да је неразвијеност појединих земаља, добрим делом, последица неадекватних препорука некомпетентних експерата из агенција развијених земаља које пружају помоћ и мултинационалних донаторских организација. Ови стручњаци пружају софистициране концепте, елегантне теоријске структуре и комплексне економетријске моделе развоја, који најчешће за резултат имају неодговарајуће развојне политике. Ове политике, због институционалних фактора као што су централна и невероватно флексибилна улога традиционалних социјалних структура, висока неједнакост у власништву над земљом и другим својинским правима, непропорционална контрола локалних елита над домаћим и међународним финансијским фондовима и врло неједнак приступ капиталу, конципиране су тако да служе интересима постојећих моћних домаћих и међународних група.

Протагонисти овог мишљења су категорични у ставу да експерти школовани на универзитетима у развијеним земљама тешко могу бити од веће користи привредно неразвијеним земљама. Разлог за то је што они имају ограничено знање које би неразвијеним земљама омогућило да се ефикасно супроставе реалним развојним проблемима. Ови стручњаци углавном постају апологете система вредности елитних група.

Присталице модела лажне парадигме акценирају значај мера економске политике које су у функцији повећања стопа штедње и инвестиција у циљу максимирања стопе привредног раста, док готово да ништа не говоре о потреби изградње институција као кључне претпоставке привредног раста.

У теоријама међународне зависности свет се посматра као дуално друштво богатих и сиромашних нација. Дуализам је концепт о коме се нашироко дискутује у земљама у развоју.

Четири су кључна елемента дуализма као концепта привредног развоја. *Прво*, различити сетови услова, "супериорни", и "инфериорни", могу коегзистирати на одређеном простору. Примери су коегзистенција: имућних високообразованих елита и масе неписмених и сиромашних појединаца; развијених индустријализованих земаља и сиромашних по-

љопривредних економија у међународној економији. Ова коегзистенција није привремени феномен, већ је хронична појава. *Друго*, међународна коегзистенција богатства и сиромаштва није само историјски феномен који ће се временом исправити. *Треће*, не само да степени супериорности или инфериорности не успевају да покажу било какве знаке смањења, него чак имају тенденцију повећања. На пример, јаз продуктивности између запосленог у развијеним земљама и његовог колеге у већини земаља у развоју, изгледа да се проширује из године у годину. И *четврто*, егзистирање супериорних елемената готово да не чини ништа што би иницирало инфериорне елементе у ширењу благостања (Todaro & Smith 2014: 124–125).

Присталице теорија зависности (лажне парадигме, неоколонијалне зависности и модела дуалног развоја) у суштини противурече препорукама економистима из економски развијених земаља да се покрене привредни раст. Они апострофирају неједнакости у расподели дохотка и богатства, залажући се притом за корените економске и политичке реформе. Као крајњу меру предлажу експропријацију приватне имовине у нади да ће јавно власништво бити ефикаснији начин да се помогне у елиминисању апсолутног сиромаштва, да се створе могућности запослења за све, да се колико је могуће релативизују неједнакости у расподели новостворене вредности и унапреди животни стандард свих људи.

Два су кључна недостатка теорија неоколонијалне зависности. Прво, оне премало говоре о конкретним начинима како земље у развоју могу покренути и одржавати развој. И друго, искуство земаља у развоју које су тежиле национализацији индустријске производње је углавном било негативно.

#### *3.4. Неокласична контрареволуција: тржишни фундаментализам*

У годинама девете деценије претходног века на власт у многим развијеним капиталистичким државама су дошли политичари конзервативних опција (САД, Канада, Британија, Западна Немачка) што је најдиректније повезано са реафирмацијом неокласичног начина размишљања у економској теорији. Присталице неокласичне контрареволуције у економској теорији и политици истичу улогу слободног тржишта, значај либерализације економских и финансијских токова и посебно нужност приватизације неефикасних државних предузећа. Неуспеси у развоју појединих земаља, по присталицама неокласичне контрареволуције, доминантно су последица превелике државне интервенције и претеране регулације економских токова.

Уочљива је чињеница да је овај теоријски правац апсолутно у супротности са ставовима модела неоколонијалне зависности. То је донекле и разумљиво када се има у виду да су његови протагонисти долазили

из светски најразвијенијих држава, док су се присталице неоклоњалне зависности углавном регрутовале из неразвијених привреда.

На чисто теоријском плану неокласична контрареволуција фаворизовала је поруке неокласичних праваца економске мисли – монетаризма, економије понуде и теорије рационалних очекивања. Централни аргумент ове теорије јесте да су резултати неразвијености проузроковани: неадекватном алокацијом ограничених ресурса, неодговарајућим политикама цена и превеликом државном интервенцијом од стране интервенционистичких влада земаља у развоју. Укратко, они сматрају да превелико мешање државе у економске активности успорава темпо привредног раста. Уколико би се по њима уважавале тржишне законитости, приватизовала нерентабилна државна предузећа, промовисала слободна трговина и експанзија извоза, прихватили инвеститори из развијених земаља и елиминисале претеране интервенције државе у области цена фактора производње, производа и капитала, стимулисале би се економске активности и привредни раст. За разлику од тврдњи теоретичара зависности, представници овог теоријског правца сматрају, да земље у развоју имају потешкоће да озбиљније покрену привредни раст и развој услед превеликих интервенција државе, раширене корупције државних службеника и томе слично, а не због неодговарајућих активности и службеника међународних агенција које оне контролишу. Дакле, нема места захтевима за реформу међународног економског поретка, повећање стране помоћи, реструктурирање дуалних привреда. Напротив, потребна је најшира промоција слободних тржишта и убрзана промена кључних привредносистемских решења, која омогућавају невидљивој руци тржишта да ефикасно алоцира ограничене ресурсе.

Присталице неокласичне контрареволуције као позитивне примере уважавања критеријума тржишта, економске ефикасности и успешног привредног развоја наводе искуства Јапана, Јужне Кореје и малих далекоисточних земаља попут Тајвана, Хонг Конга и Сингапура и њиховог развоја. Међутим, они превиђају да се о овим земљама не може говорити као изразито тржишним системима, будући да је у њима увек била врло активна „видљива“ рука државе. Супротно, као земље које нису успевале да искораче озбиљније из стања неразвијености навођене су многе привреде земаља Африке и Јужне Америке у којима је доминирао систем државног интервенционизма.

Теорија неокласичне револуције, према Тодару и Смиту, може се разврстати у три правца: а) приступ слободног тржишта, б) приступ јавног избора (или “нова политичка економија”) и в) приступ “нешкодљивог тржишта” (Todaro & Smith 2014: 127–128).

Теоријско полазиште *приступа слободног тржишта* је став да су тржишта по дефиницији ефикасна. Тржиште добара емитује најбоље си-

гнале за инвестиције у нове послове, док тржишта радне снаге одговарају на адекватан начин на промене у инвестиционој активности. Конкуренција је ефикасна, технологија је слободно добро чија је употреба је бесплатна; информације су савршене и могу се добити бесплатно. У тим околностима било каква интервенција државе у привреди је контрапродуктивна. Економисти који се залажу за постојање слободних тржишта претпостављају да су тржишта у земљама у развоју ефикасна, а да су њихове несавршености – без значајнијих последица на одвијање економских активности.

*Приступ јавног избора* тврди да држава ништа не може урадити на прави начин. Разлог за то јесте што теорија јавног избора претпоставља да политичари, чиновници и грађани обављају све активности искључиво из перспективе личног интереса, користећи моћ и ауторитет владе за реализацију властитих циљева. Логична последица је погрешна алокација ресурса, а такође и смањење индивидуалних слобода. Најбоља је она држава која се минимално меша у одвијање економских активности, сматрају присталице овог правца неокласичне контрареволуције.

*Приступ нешкодљивог тржишта* је облик неокласичне контрареволуције најновијег датума. Он је углавном повезан са документима и препорукама Светске банке. Овај приступ уочава испољавање многих деформација на тржиштима фактора и тржишту производа земаља у развоју и сматра да економска политика има кључну улогу у омогућавању функционисања тржишта путем тржишно нешкодљивих интервенција. Овде се пре свега имају у виду инвестиције у физичку и социјалну инфраструктуру, здравствену заштиту и образовање, обезбеђењем услова који погодују развоју приватног предузетништва. За разлику од приступа слободном тржишту и школе јавног избора, приступ нешкодљивог тржишта допушта могућност испољавања већих тржишних промашаја у земљама у развоју када се ради о инфраструктурним инвестицијама и заштити животне средине у односу на развијене тржишне економије. По њима, феномени непотпуне информисаности, испољавања екстерних ефеката, испољавања економија обима итд., присутнији су у земљама у развоју у односу на привредно развијене земље. Све ово је наговестило појаву ендогених теорија раста и развоја.

#### 4. Кључни фактори економског раста у савременим (ендогеним) објашњењима раста и развоја

Протагонисти ендогених објашњења раста настоје, да на суштински различит начин у односу на дотадашњу економску мисао објасне

логику деловања многобројних фактора економског напредовања тржишно водећих земаља у свету, односно да објасне кључне разлоге привредног заостајања великог броја привреда. „Скромне могућности неокласичне економске теорије у откривању извора дугорочног привредног раста довеле су до општег незадовољства њоме. Неокласична литература процес привредног раста везује за адекватан коефицијент техничке опремљености рада и процес успостављања дугорочне равнотеже. У одсуству екстерналија или радикалних иновација, све привреде ће тежити нултом расту. Стога се повећање бруто домаћег производа по становнику, сматра привременим феноменом који настаје као резултат технолошких промена“ (Todaro & Smith 2014: 150).

Ендогена теорија раста представља солидан концептуални оквир за анализу ендогеног раста детерминисаног системом који управља производним процесом, а не силама ван тог система. Она покушава да објасни кључне унутрашње узроке различитих стопа привредног раста појединих земаља. Сажетије речено, теоретичари ендогеног раста траже начин да објасне кључне детерминанте стопе привредног раста, која је остала необјашњена и егзогено детерминисана у неокласичној теорији привредног раста. Стопу привредног раста, категоријне су присталице овог правца, могуће је повећати унапређењем квалитета људског капитала, подржавањем активности истраживања и развоја, као и многим активностима на плану унапређења управљања ендогеним растом.

Важан закључак у вези нове теорије раста јесте да она остаје зависна од бројних традиционалних неокласичних претпоставки, које су често несвојствене земљама у развоју. Привредни раст у земљама у развоју је често лимитиран неразвијеношћу инфраструктуре, неадекватношћу институционалних аранжмана и несавршеношћу тржишта капитала и тржишта роба и услуга. Пошто ендогена теорија раста не узима у обзир ове веома утицајне факторе, њена применљивост у теорији привредног развоја је ипак ограничена, посебно у компаративној анализи земаља.

Теоретичари ендогеног развоја сматрају да је интензитет економског раста земаља значајно детерминисан природом и квалитетом основних привредносистемских одредница земље и политике економског развоја конкретног региона (Todaro & Smit 2015). Бројне верзије ендогених објашњења привредног раста указују на значај постојања одговарајућих институционалних аранжмана (Cvetanović et al. 2015).

Ендогена теорија раста одбацује неокласично виђење три основна фактора привредног раста. По њиховом мишљењу, поред физичког капитала, рада и технологије, од есенцијалне важности за дугорочно одрживи економски раст су производни, хумани, социјални, креативни и еколошки капитал. Увећањем ових облика капитала у мање развијеним земљама креира се потенцијал за развој и апсорбовање подстицаја и развојних

импулса који долазе из економски развијенијих земаља. Мање развијене земље, под претпоставком да остану ускраћене за било који од наведених облика капитала вероватно ће остати неразвијене, чак и у ситуацији када им буду додељена одређена средства за развој.

Значај *производног капитала* потиче из неокласичних теорија раста по којима производњу доминантно детерминишу традиционални фактори производње, рад и физички капитал. Физички капитал се у литератури најчешће среће под називом капитална добра, чија је кључна карактеристика да су она аутпут у претходном, а инпут у наредном процесу производње. Најважније компоненте физичког капитала су производна опрема (машине, алати и др.). Значај физичког капитала у покретању привредног раста одређује његова структура, интензитет увећања и ефикасност коришћења. Посебан сегмент физичког капитала представља инфраструктура.

*Хумани капитал* се убраја у централне елементе савремене теорије привредног раста. Најзначајније компоненте хуманог капитала су образовни ниво и здравствени статус популације, мотивисаност људи за рад и развој (Ulrich 1998A; 1998B; Luthans et al. 2004). Увећање хуманог капитала доноси раст бруто домаћег производа земаља (Lucas 1988). Важност улагања у хумани капитал „препознат је у савременим привредама, посебно у условима свеобухватне примене резултата науке у производном процесу, интензивног развоја нових технологија и континуираног и динамичног усавршавања форми и метода управљања као и организације производње. Сигурно је да су у модерним друштвима образовање, вештине и знање кључне компоненте продуктивности појединаца и привреде у целини“ (Цветановић и Деспотовић 2014: 2). Знање као компонента хуманог капитала показује могућности да се бесконачно увећава и да се користити без икаквих ограничења. Стога на значају добијају категорије попут продуктивности сектора истраживања и развоја, когнитивног капацитета, примена и дифузија знања (Jones 2004; Lundvall 1992).

*Социјални (друштвени) капитал* је капитал сарадње, међусобног деловања, узајамног поверења и узајамне помоћи људи у економским процесима. Не може бити у приватном власништву и има атрибуте јавног добра. Чине га „институције, односи, ставови и вредности који управљају међуљудским интеракцијама и који доприносе привредном и у ширем смислу, друштвеном развоју“ (Цветановић, Деспотовић и Филиповић 2015: 76). Добрим делом представља резултат правног, политичког и институционалног амбијента у коме економски актери функционишу, односно обављају своје функције и реализују циљеве. Означава „економску корист друштва до које се долази захваљујући комуницирању, сарадњи и поверењу између појединих субјеката у посматраној друштвено-економској средини“ (Цветановић, Деспотовић и Филиповић

2015: 77). Реч је о капиталу трајних и у одређеном степену институционализованих односа између појединаца и организација, који подстичу креирање економских вредности. У литератури се срећу ставови да једино суделовање људи у формалним организацијама води стварању социјалног капитала, али нису спорадичне ни дијаметрално супротне рефлексије у којима најмања партиципација људи у друштвеним покретима представља компоненту социјалног капитала.

*Креативни капитал* има фундаментални значај за економску динамику региона (Florida 2002: 2004). Флоридина идентификација креативне класе међу „људима који додају економску вредност путем своје креативности“ иде даље од приступа заснованих на традиционалним показатељима људског капитала као фактора привредног раста (Florida 2004). Флорида разрађује теоријски модел по коме присуство креативне класе на било ком месту доводи до унапређења локалне „креативности“, која се огледа у растућој иновативности и афирмацији технолошки интензивних сектора производње. Тврди да је креативност резултат „друштвене интеракције“, „аутентичности“ и „идентитета“, који заједно генеришу „моћ простора“ и последично економску динамику на регионалном нивоу (Florida 2002). Идеја према којој интеракција између појединаца води ка позитивним ефектима раста јесте, наравно, у сагласности са широм литературом о учењу и преливању знања на регионалним тржиштима рада.

*Еколошки капитал* чине услови погодни за живот и рад (*amenity*) у неком региону. Еколошки чиста средина, постојање различитих садржаја за рекреацију, спорт, културу, образовање и сл., значајно повећавају иновативни потенцијал региона, а тиме утичу на раст капацитета земље за одрживи раст.

У годинама с краја двадесетог века дошло је до афирмације већег броја различитих приступа економском развоју који у иновацијама виде кључни покретач привредног раста (Пуљиз 2011; 2009). У литератури се ови концепти срећу под називима „индустријски кластери“, „иновативни миљеи“, „самоучећи региони“.

Њихова територијална обухватност је различита и креће се од релативно малих (индустријски кластери) до далеко већих територија (самоучећи региони). Неретко се поменути концепти обједињено називају *просторни иновациони системи* (Слика1) (Cheshire & Malecki 2004).

Просторни иновациони системи се састоје од већег броја међусобно повезаних фирми у појединим производним секторима, укључујући добављаче и пружаоце многобројних услуга, као и низ пратећих институција попут универзитета, института, лабораторија итд.



Слика 1. Просторни иновациони системи



Извор: Пуљиз, 2009: 40.

У економској литератури се далеко највише до сада писало о индустријским кластерима као облику просторних иновационих система и све важнијем покретачу конкурентности. У суштини, кластери означавају својеврсни принцип умрежавања индустрије, јавних и приватних институција и индустријског сектора. Они могу допринети побољшању индустријске производње повезивањем учесника производног ланца неког сектора производње. Речју, представљају својеврсну платформу за сарадњу различитих субјеката с циљем унапређења конкурентности захваљујући функционалној повезаности и могућности дељења знања и искуства у циљу ефикасне реализације нових пословних подухвата и промоције произведених добара на националним и међународним тржиштима. Умрежавањем заинтересованих актера на реализацији различитих пословних подухвата може се допринети јачању конкурентности пословних субјеката, унапређењу регионалне конкурентности, као и равномернијем економском развоју.

### Закључак

Критичка евалуација различитих теорија привредног раста и развоја могућа је у зависности од различитих критеријума њиховог разврставања. Поред осталих подела, могуће је разврставање теорија привредног раста и развоја на традиционалне и савремене. Најкраће, традиционалне теорије привредног раста и развоја су егзогеног карактера и оне полазе од расположивости појединих земаља факторима произво-

дње. Супротно, савремене теорије раста и развоја акцентирају значај ендогених детерминанти економске динамике појединих земаља.

### Литература

- Cheshire, P. & Malecki, E. (2004) „Growth, development, and innovation: A look backward and forward“. In: *Fifty Years of Regional Science* (pp. 249–267). Springer Berlin Heidelberg.
- Cvetanović, S. & Despotović, D. (2014) „Knowledge as the component of human capital in economic growth models“. *Škola biznisa*, (1), 1–17.
- Cvetanović, S., Despotović, D. & Filipović, M. (2015) „The concept of social capital in economic theory“. *Ekonomika*, 61(1), 73–84.
- Cvetanović, S., Filipović, M., Nikolić, M. & Belović, D. (2015) „Endogenous growth theory and regional development policy“. *Spatium*, (34), 10–17.
- Florida, R. (2002) „The economic geography of talent“. *Annals of the Association of American geographers*, 92(4), 743–755.
- Florida, R. (2004) *The rise of the creative class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life* (Paperback Ed.). New York: Basic Book.
- Gerschenkron, A. (1963) „The early phases of industrialization in Russia and their relationship to the historical study of economic growth“. In: *The Experience of Economic Growth*, 426–44. New York: Random House.
- Jones, C. (2004) „Growth and Ideas“. *NBER, Working Paper 10767*, Cambridge, MA.
- Kuznets, S. (1955) „Economic growth and income inequality“. *The American economic review*, 45(1), 1–28.
- Kuznets, S. (1961) „Quantitative aspects of the economic growth of nations: VI. Long-term trends in capital formation proportions“. *Economic Development and Cultural Change*, 9(4, Part 2), 1–124.
- Kuznets, S. & Murphy, J. (1966) *Modern economic growth: Rate, structure, and spread* (Vol. 2). New Haven: Yale University Press.
- Lucas, R. (1988) „On the mechanics of economic development“. *Journal of monetary economics*, 22(1), 3–42.
- Lundvall, B. (1992) *National Systems of Innovation: Toward a theory of Innovation and Interactive Learning*. London: Frances Pinter.
- Luthans, F., Luthans, K. & Luthans, B. (2004) „Positive psychological capital: Beyond human and social capital“. *Business horizons*, 47(1), 45–50.
- Puljiz, J. (2009) *Čimbenici regionalnog razvoja i regionalnih nejednakosti u Republici Hrvatskoj*, doktorska disertacija, Sveučilište u Splitu, Split: Ekonomski fakultet.

- Puljiz, J. (2011) „Теорије регионалног развоја у економској литератури“. *Godišnjak TITIUS: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke*, 3(3), 63–82.
- Rosovsky, H., & Gerschenkron, A. (1966) *Industrialization in Two Systems: Essays in Honour of Alexander Gerschenkron by a Group of His Students*. John Wiley & Sons.
- Rostow, W. (1960) *The stages of growth: A non-communist manifesto*. New York: Cambridge University Press.
- Schumpeter, J. A. (1961) *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. New York: A Galaxy Book.
- Todaro, M. & Smith, C. (2014) *Economic Development*. Addison-Wesley.
- Todaro, M. & Smith, M. (2015) *Economic Development, 12th Edition*. London: Addison-Wesley.
- Ulrich, D. (1998A) „Intellectual capital = competence x commitment“. *MIT Sloan Management Review*, 39(2), 15.
- Ulrich, D. (1998B) „A new mandate for human resources“. *Harvard Business Review*, 76, 124-135.
- Вујачић, И. (2015) „Теорија етапа раста – једна теорија у функцији идеологије“. *Економске идеје и пракса*, број 19.
- Драгутиновић, Д. Филиповић, М. и Цветановић, С. (2014) *Теорија привредног раста и развоја*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета.
- Маџар, Љ. (2002) *Теорија производње и привредног раста*. Београд: Савезни секретеријат за развој и науку.
- Самјуелсон, П. и Нордхаус, В. (2009) *Економија*. Београд: Мате.
- Цветановић, С. (1997) *Теорија привредног развоја*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Цветановић, С. и Младеновић, И. (2014) *Економија капитала и финансирање развоја*, Ниш: Сопствено издање.

Slobodan Ž. Cvetanović  
Danijela Z. Despotović

TRADITIONAL AND MODERN  
THEORIES OF ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT

*Abstract:* Economic growth and development theories include research on various aspects of economic progression of countries, essence of the process of economic growth, purpose of continuous transformation of economic structure, and economic policy that favors growth and development to a maximum extent. The paper classifies important theories of economic development into traditional and contemporary. In the context of traditional theories, the work analyzes linear stages of development theories and theories that treat growth as development, theories of structural changes, international dependence theories, and neo-classical counterrevolution theories (market fundamentalism). Contemporary economic development theories stress the importance of knowledge, innovation, and human capital in particular. The study emphasizes their fundamental assumptions and perceives the key messages that they send to economic policy-makers.

*Key Words:* Economic Growth, Economic Development, Theory of Economic Growth and Development, Traditional Theories of Economic Development, Contemporary Theories of Economic Development.